

45. Скаршевский В. При росте ВВП 5% мы догоним Россию через 25 лет. URL: <http://e-news.su/in-ukraine/147889-pri-rostе-vvp-5-my-dogonim-rossiyu-cherez-25-let-viktor-skarsheskiy.html>.
46. Экономическая теория: политэкономия: учебник / под ред. В. Д. Базилевича. Киев: «ЗНАННЯ», 2009. 870 с. URL: http://pidruchniki.com/12120124/politekonomiya/teoreticheskie_osnovy_gynochnoy_ekonomiki.
47. Что такое рыночная экономика. URL: <http://sovetsclub.ru/chto-takoe-gynochnaya-ekonomika>.
48. Рыночная экономика. URL: https://studopedia.ru/view_osnoviekonomiki.php?id=14.
49. Рыночная экономика. URL: <https://utmagazine.ru/posts/8718-gynochnaya-ekonomika>.
50. Европейские smart cities. Как определить, является ли ваш город умным? URL: <http://e-gov.by/best-practices/evropejskie-smart-cities-kak-opredelit-ya-vlyaetsya-li-vash-gorod-umnym>.
51. Климов Г. Умная экономика – это гармоничное управление «переналадками». URL: <https://gklimov.livejournal.com/316047.html>.
52. Ашкерев А. Умная экономика. URL: <http://www.russ.ru/Mirovaya-rovestka/Umnaya-ekonomika>.
53. Инновационная экономика. URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki>.
54. Kahneman D., Deaton A. High income improves evaluation of life but not emotional well-being. *Proceedings of the National Academy of Sciences*. 2010. №107(38). P.16489-16493. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2944762/>.
55. Экономика счастья. URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki>.
56. Экономика дара. URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki>.
57. Ленин В. И. Империализм как высшая стадия капитализма (популярный очерк): в 3-х т. Т. 1. Москва: Политиздат, 1970. 843 с. (С. 638-742).
58. Ленин В.И. Очередные задачи советской власти: в 3-х т. Т. 2. Москва: Политиздат, 1970. 826 с. (С. 592-685).
59. Маркс К. Капитал. Критика политической экономии / пер. И. И. Скворцова-Степанова; Т.1. Кн. 1. Процесс производства капитала. Москва: Политиздат, 1978. 907 с.
60. Булеев И. П. О соотношении бизнеса и власти. *Город, регион, государство: экономико-правовые проблемы градоуправления*: сб. науч. тр. Донецк: ИЭПИ НАН Украины, в 2-х т., Т.1, 2007. С. 155-165.
61. Булеев И. П. Институты социальной ответственности как фактор стабильности экономики / Н. Е. Брюховецкая, И. П. Булеев // Наукові праці ДонНТУ. Серія: економічна. Випуск 37-1. – Донецьк, ДонНТУ, 2009. – С. 162-169.
62. Булеев И. П., Брюховецкая Н. Е. Институциональный подход развития экономики: секторальный и региональный аспекты. *Прометей*. 2014. №2. С. 197-206.
63. Булеев И. П. Экономика Украины на современном этапе: институциональный аспект. *Вісник економічної науки України*. 2015. № 1 (28). С. 26-34.
64. Булеев И. П. Некоторые аспекты функционирования экономики Украины на современном этапе ее развития. *Проблемы экономики*. 2015. №1. С. 49-58.
65. Булеев И. П., Брюховецкая Н. Е. Формирование институциональной среды в трансформируемых экономиках постсоциалистических стран. *Проблемы экономики*. 2016. №4. С. 13-21.

О. Г. Задоржна

канд. экон. наук

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

ПОСТНЕКЛАСИЧНА ЕКОНОМІЧНА НАУКА ЯК НОВИЙ ФОРМАТ АНТИКРИЗОВОГО ГОСПОДАРСЬКОГО МИСЛЕННЯ

Постановка проблеми. Економічна наука, яка не лише зводиться до аналізу певних кількісних показників і тенденцій соціально-економічного функціонування та розвитку суспільства, але й повинна розкривати глибинну сутність процесу господарювання та його спрямованість на забезпечення гідного життя людини, в кінці ХХ століття опинилася в глибокій затяжній кризі. Перехід досліджень від суто економіки до господарства як цілісної сфери життєдіяльності людини стає головним вектором методологічного антикризового оновлення сучасної економічної науки. Таке методологічне оновлення пов'язане з формуванням нової постнекласичної економічної науки, основним предметом аналізу якої є людинорозмірні комплекси, де цілісна людина є їх ядром. Виявлення головних причин формування і змісту постнекласичної економічної науки стає головним напрямом і полем антикризового економічного мислення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Процес формування постнекласичної економічної науки відбувається протягом двох десятиліть, але поки що більшість економістів-дослідників та професорів українських університетів знаходяться в межах традиційного механіко-матеріалістичного підходу, де панує модель економічної людини, яка має біосоціальну природу і є головним засобом вироблення прибутку. Духовно-моральнісні цінності і мотиви діяльності не стали тим новим форматом, який пов'язаний з цінністю раціональності, яка є більш сутнісною, та має запліднювати цільову раціональність економічних трансформацій. Хоча окремі українські вчені досліджують проблеми господарювання цілісної людини, що має трипостасну – духовно-біо-соціальну природу. Це дає можливість аналізувати проблеми національного менталітету, позаекономічні чинники та етичні принципи господарської діяльності. Серед таких дослідників

можна назвати В. О. Гончарову, Г. В. Задорожного, Ю. С. Залознову, А. М. Колота, Е. М. Лібанову, О. Ф. Новікову, Г. М. Пилипенко, Н. Л. Савицьку, В. М. Тарасевича та ін.

Мета статті. Розкрити причини необхідності переходу до постнеокласичної економічної науки та показати роль духовно-культурних чинників у формуванні антикризового світогляду.

Основні результати дослідження. Традиційна неоліберальна економічна наука перебуває в затяжній кризі, що безумовно веде до ситуації, коли шляхи і механізми, практичні рекомендації щодо подолання кризи глобальної дійсності не підвладні традиційному економічному мисленню. Це зумовлено тим, що, поперше, сучасна неоекономічна наука віддає перевагу дослідженню саме поверхневих економічних процесів, які не пов'язані з виявом глибинних пластів господарювання, що значною мірою проявляється у відриві економічної науки від економічних реалій та їх соціальної сторони-основи. Неоліберальний курс на знищення соціальної держави, яка стала реальністю в 70-80-ті роки минулого століття і була спрямована на забезпечення добробуту населення, уже з початку 90-х років опинився за межею сучасних досліджень економічної теорії. По-друге, *модель економічної людини*, хоча й не озвучується зараз в повний голос, але панує в неокласичній економічній науці досі. Економічний індивід, що має двоїстасну *біо-соціальну природу*, розглядається в форматі *засобу* для збільшення прибутку і зростання капіталу. По-третє, неокласична економічна наука по суті *відмовилася від дослідження етичних засад* функціонування економічної системи, залишаючи поза увагою культурно-етичні цінності господарської діяльності людини. Це свідчить про те, по-четверте, що *економічна раціональність*, що зводиться до економічної свободи і вибору заради досягнення успіху, стала розглядатися як головна *самоціль* функціонування не лише економіки, але й сучасного суспільства. Звідси ж, випливає, що, по-п'яте, сама *економіка* вже розглядається не як підсистема суспільного відтворення, а як така *всезагальна система*, що підпорядковує владно-економічному інтересові усі суспільні відносини, бо вони безмежно охоплюються товарно-грошовою сферою.

При цьому усі новітні теорії розвитку суспільства, що покладають в свою основу інформацію і знання, виходять із цілей комерціалізації всього і всіх. Тобто мова йде насамперед про економічну владу, яка прагне до абсолюту, та функціонує у своїй новітній і всеохоплюючій віртуальній формі – *фінансово-інтелектуальної влади*.

Якщо головною пружиною торжества капіталістичної форми виробництва у XIX віці був промисловий капітал, то на початку XXI століття в епоху глобалізації головною пружиною виробництва став фінансово-інтелектуальний віртуальний капітал.

Перехід до панування віртуальної фінансово-інтелектуальної влади змінює зміст самого капіталізму: якщо раніше він мав за головну мету максимальне зростання прибутку, то зараз головним його інтересом стає *сама влада* як така, що поєднує дві провідні сили суспільства початку XXI століття: силу фінансів та силу інтелекту. Ця нова пануюча форма влади дозволяє все кількісно раціоналізувати, не звертаючи уваги на ціннісно-якісну сторону сучасного глобального

кризового світу. Віртуальність стає простором-часом панування цієї найновішої для глобального світу влади.

Нічим не обмежене намагання фінансово-інтелектуальної влади підкорити собі й ті сфери життєдіяльності людини і суспільства, які у принципі не можуть розвиватися згідно законів ринкового обміну, товарно-грошових відносин, зумовило глобальну полісистемну кризу, яка спочатку видавалася та оцінювалася як фінансово-економічна криза. Проте, як написав Г. Кнабе, є «підстави думати, що існуюча криза виходить далеко за рамки фінансів та економіки, що в ній знайшла відображення вичерпаність тієї цивілізації, у якій ми жили в другій половині XX століття, а при більш глибокому погляді й значно далі» [6]. Всебічний аналіз витоків сучасної глобальної кризи дає усі підстави стверджувати, що вона має духовні витoki, пов'язана з тим, що для виходу з нею потрібно кардинально змінювати світогляд людини і цінності матеріалістично-економічного мислення на духовно-моральнісні цінності та мотиви життєдіяльності.

Звісно, при такій суто економічно-матеріальній орієнтації суспільного розвитку (чи занепаду) мова не йде у економічній науці про необхідність розробки *цілісної* господарської теорії-стратегії, яка б цілісно відображала сучасну реальність, виходячи з потреби забезпечення гідного життя усього населення планети та розробляла відповідні практичні рекомендації.

Оцінюючи нинішню вкрай непросту глобальну ситуацію, професор Нью-Йоркського університету в Абу-Дабі Г. Дерлуг'ян, констатує, що перспектива є настільки жажливою і неясною, що «економічні аналітики мейнстріму про неї волюють мовчати чи говорити професійно-жаргонними еківоками», і стверджує, що «самим непродуктивним було б продовжувати в дурну безкінечність дебати 1990-х на модні, але туманно-невизначені теми глобалізації, ринкових і ліберально-демократичних «транзитологій» чи досягнення напівміфічних рубежів постіндустріалізму та інформаційного суспільства» [5]. Тому зараз у суспільних науках, що знаходяться десь посередині між гуманітарним і природно-науковим знанням, з'явилися власна і вельми вагомая серія теоретичних проривів, що почалися із сумніву у спадковій догматиці, бо в останні десятиріччя різко збільшилися самі насущні сектори знання про суспільство, де панували офіційна догматика – політекономія і соціологія. Нові прориви у макроісторичному розумінні суспільства ніяк не узгоджуються з неоліберальним баченням світу як конкурентної арени атомістичних індивідів [5].

Проте багато мислячих дослідників про посткризовий розвиток сходяться до думки, що повинні відбуватися насамперед якісні зміни у суспільстві, а перехід його до наступної стадії еволюції – «це не катастрофа, а можливість обійняти нову якість. Зможемо ми скористуватися цією можливістю і створити діюче суспільство сталого росту – питання громадянської *відповідальності*, прозоріння, мужності та *етики*. Все це – властивості не високих технологій, ринків, урядів, корпорацій чи комп'ютерних моделей, а *людської душі та людського серця*» [10, с. 594-595] (виділено нами – О. З.).

Якщо ж все це співставити з усвідомленням необхідності реалізації *імперативу виживання людства* (а саме він сьогодні визначає історичну специфіку моменту), в основі якого лежить пошук відповіді на до-

леносне питання «Бути чи не бути... людству?», то й виникає усвідомлення того, що, з одного боку, сьогодні немає цілісно розробленої економічної теорії чи концепції, яка могла б служити ефективним інструментом, що обґрунтовує побудову процвітаючого майбутнього для людства та розкриває шляхи створення умов для досягнення людиною щастя. І справа тут зовсім не у тому, що вчені-економісти не намагаються створити таку концепцію. Суть справи зводиться до іншого: економічна цивілізація із властивою їй зараз пануючою неоліберальною ідеологією ринкового фундаменталізму в принципі не націлена на цілісне розуміння, а тим більше на розвиток людини. Вона розглядає людину лише як засіб для отримання прибутку і самозростання капіталу. Проте важливо знову і знову усвідомлювати думку академіка НАН України Е. М. Лібанової про те, що «не може розвиватися суспільство, в якому основним пріоритетом є економічна доцільність, що до того ж зводиться до максимальної і миттєвої вигоди. Таке суспільство приречене» [4, с. 284].

З іншого боку, зараз все більше мислителів, у тому числі вчених-економістів, розуміючи, що економічна цивілізація вступила в *спадну* фазу свого руху, про що знову з надзвичайною силою нагадала занадто глибока сучасна глобальна криза, з якої досі не може вийти світова економіка, вбачають необхідність *зміни формату світопізнання*, коли потрібно повернути розуміння людської цивілізації у своє первосмислове русло — як *пом'якшення морального устрою людського гуртожитку* («спільності» життєдіяльності).

Занепокоєні проблемою пошуку шляхів виходу з нинішньої глобальної, насамперед фінансово-економічної кризи, вчені, що розуміють недостатність мислення лише в економічних координатах, намагаються *значно розширити поле наукового пошуку*. Це обумовлено тим, що, *по-перше*, нинішня занадто складна перехідно-переломна реальність спонукає «по-новому осмислювати як попередні етапи розвитку, так і сьогоденні перспективи, *відшукувати нові сенси* у стрімко змінному світі, причому він змінюється швидше, чим це уловлює сучасна наука» [3, с. 70] (виділено нами — О. З.). Це «неуловлення» нових смислів, на наш погляд, пов'язано багато у чому з тим, що в нинішній глобальній кризовій дійсності, особливо соціально-економічній, все більшою мірою стають задіяними ті причини і чинники, на які неокласична економічна наука кінця ХХ — початку ХХІ століть не звертає уваги.

Така наука не зважає на сутнісне попередження А. Маршалла, що «економіку не можна порівнювати з *точними науками* подібно *фізиці*, оскільки вона має справу з тонким і постійно змінним предметом — *людською природою*» [9, с. 32] (виділено нами — О. З.). Людська природа зовсім не зводиться до її біо-генетичної іпостасі, де в основному функціонують і проявляються фізичні закономірності. Не рятує ситуацію і аналіз соціальності, бо вона має нейтральну природу щодо мети взаємодії людей: добро чи зло. У людській природі слід насамперед виділяти духовну, моральнісну іпостась, яка визначає смисли, цінності, мотиви і свідомі цілі життєдіяльності людини. Саме ця іпостась задає вектор і формат соціальних взаємодій. У цілому мова йде про саме ті феномени, які в загальному плані отримали назву *не(поза)економічних* факторів. Нобелівські лауреати з економіки М. Алле і А. Сента інші мислителі сучасності у своїх роботах обґрунту-

вали, що сучасна глобальна криза має насамперед *духовну* причину, яка задає їй і відповідного характеру і визначає її сутнісний зміст.

При цьому, на наш погляд, потрібно саму духовність і духовну причину сучасної глобальної кризи тісно пов'язувати з *моральністю*, яка є *серцевиною внутрішнього духовного світу людини*. Така потреба витікає з розуміння того, що «моральність вбудована в основу Всесвіту разом з законами логіки і фізики. Всесвіт управляється не лише фізичними, але й етичними законами» [2, с. 301]. Щодо питання: що є більш глибоким фундаментальним в основі Всесвіту: фізичні чи моральнісні, етичні принципи? — ми повністю солідарні з думкою англійського математика Дж. Р. Елліса про те, що «фізичні принципи самі по собі ніяк не можуть привести до формування етичних понять... *моральність лежить в основі будь-якої фізики і самого Всесвіту*. Вона наповнює космологію *смысловим змістом* і таким чином пояснює деякі з її головних особливостей. Це приводить до своєрідної «перевернутої» причинності, де теологія воістину стає королевою наук і формує природу фізичних законів. Теологія пов'язує їх з релігійним досвідом, який для віруючих є абсолютним і не потребує подальшого підтвердження» [2, с. 301-302] (виділено нами — О. З.).

Як тут не згадати роботи М. О. Бердяєва, де він досить широко обґрунтовував, що «у світі проходить криза людини, не лише криза в людині, але й криза самої людини. Подальше існування людини робиться проблематичним»; «ми вступаємо в епоху цивілізації, яка відмовляється від цінності людини»; «основна проблема наших днів є насамперед проблема людини» [1, с. 666, 667, 668]. Якщо ж виходити з того, що людина, особистість є насамперед *духом*, на що вказували майже усі філософи-мислителі Срібного віку, то, говорячи про підвалини кризи суспільства чи цивілізації, не виникає іншого розуміння щодо висхідних духовних причин кризи.

Якщо ж у цьому аспекті аналізувати наслідки глобальної кризи для нашої країни, то сутнісні зміни проявилися в тому, що «розвивалася моральна деградація суспільства. Вона стала масовою і пронизує всі соціальні верстви і групи. Взаємне попущення, зниження моральних вимог людей одне до одного у всіх ланках офіційних і неофіційних відносин стало повсюдним. Ненормальна, девіантна поведінка перетворилася в звичну норму у величезній масі людей. Базовою, на жаль, для українського суспільства стає людина без світогляду і моралі, «людина без властивостей». Тотальна моральнісна деградація, що продовжується впродовж двох десятиліть, перетворила українське суспільство в хворий організм» [11, с. 410].

Зараз позитивним моментом, є те, що все більше сучасних західних авторів зі світовими іменами у своїх дослідженнях економіки і глобалізації почали виходити з обґрунтування наукового положення про те, що в умовах глобального світу в людській діяльності актуалізується, досить значимо зростає роль тих *неекономічних* чинників, яким економічна наука до останнього часу не надавала належного значення, але зараз неодмінно повинна їх враховувати у своїх дослідженнях — *духовно-моральнісні цінності, культура, соціокультурні чинники*. При цьому *культура* на практиці не може вимірюватися у *кількісному* плані: ця ілюзія універсальності та невід'ємності поступово розвіється [10, с. 289].

З одного боку, актуалізується необхідність вивчення соціокультурних факторів, бо їх визначальне значення розвитком західної цивілізації, яка починалася саме із духовної трансформації. З іншого боку, досить значимим є те, що в останні два десятиліття на Заході швидко розширюється поле прикладних досліджень, результати і висновки яких підтверджують, що сучасний світ *може вижити* лише за допомогою повернення *духовної енергетики*, тому що культура має визначальне значення як у розвитку людства, так і в розвитку економіки, бо «культура і економічна діяльність взаємопов'язані, зміни одного відображаються на іншому» [8, с. 39].

Більше того, розуміння самого процесу сучасної глобалізації без врахування впливу на неї *духовно-культурної сфери* людської діяльності не може бути ні змістовним, ні скільки-небудь повним, бо явно недооцінено творчі та винахідницькі здібності людей, які стикаються з викликами у сфері культури, а ті, хто розуміє значення культурних чинників господарського розвитку, прагнуть до більш гуманної та більш справедливої глобалізації у економічному і екологічному плані.

Проте в процесі глобалізації та формування суспільства постмодерну випущені на свободу нові сили, котрі відчужують людину, неможливо приборкати лише економічними засобами. У суспільній свідомості все ще існують ілюзії, що суто економічні засоби зможуть виправити кризову ситуацію: звідкись появиться ефективний власник, відбудеться зниження податкового тягаря, законодавці стануть на захист виробника і т.п. Проте для господарського відродження країни лише таких засобів уже не достатньо. Потрібен більш змістовний підхід, що аналізує і соціокультурні цінності та чинники, а тому необхідно усвідомлювати, що нормальною основою економічної антикризової науки є не безособистісний грошово-кредитний механізм, а теорія господарювання свободо-відповідальної, творчої, моральної особистості, яка є базовим суб'єктом благосних господарських трансформацій. При цьому особиста відповідальність не може замінити функціональну (посадову) відповідальність, бо мова йде про *онтологічну, екзистенційну відповідальність*, яка зараз повинна виходити на передній план у життєдіяльності людини у кризовий період. Це по-перше.

Позаекономічні чинники, як вказує аналіз наукових економічних публікацій в останні роки, стають вирішальними для подолання сучасного кризового стану і саме від них починає все більшою мірою залежати реальна ситуація на планеті. Тому, по-друге, *цілісне* проектування економічних, а ширше – господарських реформ потребує *нових методологічних підходів* до їх осмислення через призму *позаекономічних дисциплін*. На цей надзвичайно актуальний і необхідний момент як на *іншодисциплінарну* – міждисциплінарну і трансдисциплінарну методика *цілісного пізнання* і сприйняття предмета соціально-економічного дослідження сьогодні звертають особливу увагу вчені, які прагнуть до *цілісного* розуміння господарських трансформацій.

«Неупереджений аналіз свідчить, – обґрунтовує А. М. Колот, – що подолання кризи, в якій перебуває економічна наука (припускаємо, що не тільки вона), неможливе без зміни формату, збагачення методології досліджень, наповнення її інструментарієм *міждисци-*

плінарного характеру. Справді, методологічний арсенал, з яким наукові школи, що функціонують у царині економічних наук, увійшли в XXI століття, потребує оновлення, доповнення здобутками суміжних наукових шкіл – соціологічних, філософських, політологічних тощо» [7, с. 76].

Трансдисциплінарність поглиблює міждисциплінарний підхід тому, що вона є більш всеосяжним методом дослідження цілісної реальності, та трактується як підвісний міст з двостороннім рухом між наукою і культурою суспільства. «Трансдисциплінарність» потрібно розглядати як новий тип зв'язку *між наукою і культурою*. Зв'язку, який так само необхідний сучасній науці, як і сучасній культурі. Вона впливає на внутрішній устрій науки і на її відносини з суспільством. Вона має вплив і на культуру, на формування її ціннісних універсалій. Доцільно згадати, що наука є органом пізнання людства й служить інтересам людства до тих пір, поки воно може адекватно усвідомлювати свої інтереси. Тобто трансдисциплінарність вводить наукові дослідження в формат культури, головним виразом якої є пошук і передача *глибинних смислів*, які стають основоположними *цінностями* господарської життєдіяльності. Вони повинні пронизувати все життя людей як по горизонталі, так і по вертикалі. При цьому слід у наукових пошуках виходити з того, що вони з самого початку повинні виходити із *гуманістичних координат*, де *людина-особистість* є метою господарського розвитку. Для цього ж потрібно розуміти, що такий розвиток повинен мати за основу *самопізнання та самореалізацію особистості*.

Все це вказує на необхідність методологічних оновлень як у сфері науки взагалі, так і в економічних дослідженнях. Якщо ж змінюється тренд вимог до наукового аналізу, його методів, то схематично, бездумно копіювати вже «заїзжені» теорії зовсім недостатньо. Потреба в осмисленні існуючої турбулентної дійсності, яка уже стала «апокаліптичним лабіринтом» (Ю. М. Осіпов), і яка досить швидко змінюється, ставить надзвичайно актуальну вимогу *докорінного методологічного оновлення* усієї *гуманітарної науки*. Особливо це актуалізується, коли спостерігаються «великі труднощі вітчизняної науки в поясненні та оцінці того, що відбувається в країні. Ми не маємо *надійної теорії, що здатна пояснити нинішній стан українського суспільства*, у нас немає *необхідного для цього понятійно-категоріального апарату*. Методолого-теоретичні труднощі переживають і соціальні філософи, і політологи, і економісти, і соціологи, і представники інших соціогуманітарних наук... Спроби *імпортувати* для нашого суспільства *пояснювальні схеми*, що виникли для пояснення інших суспільств, на перевірку неодноразово також виявилися *малопродуктивними*» [11, с. 416-417] (виділено нами – О. З.).

Нова постнекласична людиномірна наука має базуватися на трьох нових фундаментальних постулатах, які створюють новий формат світобачення і світогляду. Вони є певною мірою рефлексивними і включають такі нові сутнісні теоретико-методологічні положення як: *єдина трипостасна – духовно-біо-соціальна природа людини; глибинний архетип «свобода-відповідальність»*, який висхідно визначає поле благосного господарювання людини; *особистість як базовий свободо-відповідальний творчий суб'єкт* господарських трансформацій. При цьому специфіку господар-